

in handen. Reorganisatie, vernieuwing en herziening van de taken der zeemacht zouden al zijn aandacht en inzicht eisen. De schepen waren er beroerd aan toe, er was gebrek aan ervaren en goed opgeleid personeel. Vol energie ging Van der Hoop aan de slag. Alle mogelijke maatregelen stimuleerde en initieerde hij. De vlootomvang, de bemanning per scheepstype, de voeding, het korps mariniers, de geneeskundige dienst, de marinemodellenkamer en dergelijke meer. Zijn blik was ook naar buiten gericht, vooral naar Groot-Brittannië. Nieuwe constructiemethoden, bouwmaterialen en voortstuwingsmechanismen hadden zijn belangstelling. Ondanks zijn hoge leeftijd ging Van der Hoop met zijn tijd mee. Bijna tot op het laatst actief 'gleed Joan Cornelis om acht uur in de morgen [13 maart 1825] weg uit het leven.'

Habermehl heeft met gevoel voor detail de hoofdpersoon beschreven. Zijn onderzoek is systematisch en overzichtelijk. Zijn bronnenonderzoek is nauwkeurig en uitgebreid. Habermehl is er uitstekend in geslaagd Joan Cornelis in zijn tijd te plaatsen. Van der Hoop blijkt een bescheiden, integere en intelligente vakminister, een in brede kringen gewaardeerde, soms beminnelijke, dan weer koele, afstandelijke, maar zeker niet op confrontaties en ruzies beluste man. Habermehl heeft een mooi verhaal over zijn leven geschreven. Zonder de grote lijn uit het oog te verliezen geeft hij alle personen en gebeurtenissen in het leven van Joan Cornelis een passende plaats. Zo krijgen zij en het verhaal kleur en warmte. Wie dacht dat na de grote helden van de zeventiende eeuw er bij de zeemacht niets meer te beleven viel, komt bedrogen uit. En dat is maar goed ook.

Paul C. van Royen

J. Spaans, ed., *Een golf van beroering. De omstreden religieuze opwekking in Nederland in het midden van de achttiende eeuw* (Amsterdamse historische reeks. Grote serie XXV; Hilversum: Verloren, 2001, 176 blz., ISBN 90 6550 641 1).

In november 1749 werd het stadje Nijkerk getroffen door een ongewoon verschijnsel. De pas benoemde gereformeerde predikant Gerard Kuypers preekte er op zondag 16 november over psalm 72:16: 'Is er een handvol koren in het land, op de hoogten der bergen, de vrucht daarvan zal ruisen als de Libanon,' met beroering onder de gemeenteleden tot gevolg. Er werd gehuild en geschreeuwd, tekenen van een acuut en heftig zondebesef. Nadien bleef het nog maanden onrustig. Van heinde en ver kwam men kijken en luisteren om de betekenis van de verschijnselen in te schatten. Was hier sprake van massale schijnbekeringsen of van ware opwekkingen?

Ook de wetenschap heeft zich er al vaak over gebogen, tot nu toe vaak vanuit een theologische invalshoek. Vanuit dat gezichtspunt was en bleef de vraag naar de oprechtheid van de bekeringsen gesteld worden. In een nieuwe bundel met verzamelde studies over de roerige jaren in Nijkerk, *Een golf van beroering. De omstreden religieuze opwekking in Nederland in het midden van de achttiende eeuw* worden de gebeurtenissen vanuit ander perspectief bekeken. Gepoogd wordt de episode in te bedden in de historische en internationale context en in de sociale geschiedenis. Nieuwe vragen dienen zich aan: staan de Nijkerkse beroeringsen op zichzelf, en hoe komt het bijvoorbeeld dat internationaal dergelijke opwekkingen een (grote) plek vonden binnen het geloofsleven terwijl het in Nederland bij lokale beroering bleef?

Eén probleem duikt daarbij in alle bijdragen van *Een golf van beroering* op. Veel van wat we weten over de Nijkerkse beroeringsen en verwante bewegingen, lezen we in pamfletten, brieven of egodocumenten. Archiefstukken of andere officiële acten zijn er vrijwel niet, omdat de overheid zich liever niet met de gebeurtenissen inliet en ook de gereformeerde kerk ze het

liefst negeerde. Het is tekenend voor de gereformeerde traditie, zoals Joke Spaans in haar overzichtelijke bijdrage laat zien, dat we pas een officieel standpunt vernemen in 1752. Toen werden naar aanleiding van de Nijkerkse beroering regels voor buitenkerkelijke conventiëls opgesteld. Fred van Lieburg reconstrueert in zijn bijdrage zeventiende- en achttiende-eeuwse opwekkingen die veel overeenkomsten vertonen met de Nijkerkse beroeringen, en loopt daarbij voortdurend tegen het ontbreken van gegevens aan. Over de effecten van de bevindelijke bewegingen worden we vaak uitsluitend geïnformeerd via dagboeken of gepubliceerde (auto)biografieën, en dat maakt het lastig de werkelijke omvang ervan in te schatten. Desalniettemin laat zijn bijdrage zien dat het zinvol is de Nijkerkse gebeurtenissen niet als een op zichzelf staand verschijnsel te beschouwen. Zoals Wim van Vlastuin in zijn bijdrage aan toont dat ook de internationale context ons meer informatie oplevert. Buitenlandse geestverwanten, werkzaam in Nieuw-Nederland, bekeken de beroering van enige afstand, en constateerden bekeringen van een on-Nederlandse heftigheid en passie.

Met de beperkingen van het bronnenmateriaal wordt niet in alle bijdragen evenveel rekening gehouden. Met name de pamfletten vormen een obstakel, omdat vorm en inhoud daarvan vaak door literaire doelen en middelen is gekleurd. Spaans merkt terecht op dat de pamfletten gepubliceerd werden met het doel te polemiseren (79), en constateert het ontbreken van internationale aspecten in de teksten — wat in het genre zeer gebruikelijk was, omdat pamfletten bij uitstek werden gemaakt voor een nationaal of zelfs regionaal lezerspubliek. Joris van Eijnatten is onvoorzichtiger in zijn bijdrage over 'De droefheid in Nederland' — een interessante poging de Nijkerkse gebeurtenissen vanuit toenmalige gedachten over de ondeugd melancholie te bekijken —, en citeert een pamflet waarin in een fictieve samenspraak een arts en patiënt aan het woord komen alsof het om een verslag van een feitelijke conversatie gaat. Daarbij verleet hij zich ook in het woord 'geestig' (100) — dat in de achttiende eeuw niet 'grappig', maar 'kunstig, begaafd' betekende.

Peter van Rooden gaat in op de kwestie dat het publieke debat vaak via anonieme pamfletten gevoerd werd. Hij maakt duidelijk dat ook kerkelijke gezagsdragers als Kuypers' hoogleraar Van den Honert het pamfletgenre aangrepen om er (anoniem) hun persoonlijke oordelen en visies in te spuien. De lijn tussen officiële en onofficiële verantwoording en berichtgeving werd door alle betrokkenen in Nijkerk meer dan eens overschreden. De publikatie van Kuypers' eigen ontboezemingen in 1750 onder de titel *Getrouw verhaal* geeft de complexe verhouding tussen fictie en feiten goed weer.

Els Stronks

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

K. Deprez, L. Vos, ed., *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000. Over Belgen, Vlamingen, Walen, Franstaligen, Brusselaars, Duitstaligen, Fransen, Groot-Nederlanders en Nieuwe Belgen* (Antwerpen-Baarn: Uitgeverij Houtekiet, 1999, ISBN 90 5240 538 7).

Deze bundel opstellen over de nationaliteitenproblematiek in België heeft niet alleen een lange ondertitel. Er hebben maar liefst eenendertig auteurs aan een vijftiwintigtal bijdragen mee-